

ODNOS AUSTROUGARSKE UPRAVE PREMA VJERSKOM I NACIONALNOM PITANJU U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak: U Bosni i Hercegovini se vrlo često, kroz historiju, u određenim društvenopolitičkim okolnostima, ponovno otvaralo ili zaoštravalo pitanje odnosa između države s jedne, i crkve i vjerskih zajednica s druge strane. Naravno da je to pitanje zavisilo od koncepta nacionalne politike vladajućeg režima. U radu se ističe činjenica da austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini, nije imala izgrađen takav koncept, odnosno, njen koncept se ustvari sastojao od pokušaja održavanja unutrašnje ravnoteže u uslovima izraženih socijalnih i konfesionalnih suprotnosti unutar bosanskohercegovačkog stanovništva. Uz uporne pokušaje u određenim nacionalnim krugovima ka trijalističkom uređenju Monarhije, ka stvaranju političke protivteže vladajućim Germanima i Mađarima, austrougarske vlasti nisu smjele dozvoliti poremećaj u korist neke od tri vjersko-etničke grupe u Bosni i Hercegovini. Iz vjersko-prosvjetnih pokreta, počinju se formirati građanske političke stranke, koje su uglavnom, po samoj političkoj ideologiji, uglavnom odgovarale tipu narodnih organizacija iz zemalja pod kolonijalnom vlašću. Kallayeva politika je imala za cilj da kod domaćeg stanovništva razvije jedan te isti zajednički osjećaj zemaljske, bosanske nacionalne pripadnosti, s osloncem na Monarhiju. Provođa se politika strogog nacionalnog pariteta, te se nastoji stanovništvo izolovati od nacionalnih kretanja u okolnim južnoslavenskim zemljama. Tek početkom dvadesetog stoljeća, austrougarske vlasti okončavaju pitanja vjersko-prosvjetne autonomije i postepeno prihvataju nacionalno-političke pokrete.

Ključne riječi: politika nacionalnog pariteta, unutrašnja ravnoteža, konfesionalne suprotnosti, vjersko-etničke grupe, nacionalna kretanja, zemaljska nacionalna pripadnost

1. Uvodne napomene

Okupacijom Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije, zemlja se našla pod upravom vrlo specifične dvojne ustavne strukture same Monarhije, određenom još „Austro-ugarskom” nagodbom iz 1867. godine. Austro-Ugarska je predstavljala istovremeno personalnu i realnu uniju, s obzirom da je austrijski car bio istovremeno i ugarski kralj, a zajednički poslovi su bili spoljna politika, vojska i finansije. Bosna i Hercegovina nije bila dio ni jedne ponaosob od dvije države, nego je stajala kao posebno treće tijelo, nije imala nikakvih

prava prema Monarhiji, koja bi bila garantovana ustavnom ili parlamentarnom kontrolom, ali, po nekim mišljenjima, to je ujedno bosanskoj upravi davalo i veliku slobodu djelovanja i neophodni stabilitet. Na njen daljnji status u dvojnoj ustavnoj strukturi, upravo će uticati taj sveprisutni dualizam, zajedno sa vladajućim apsolutizmom i centralizmom, mada se, još od revolucije 1848. godine, u samoj Habsburškoj carevini javljaju ideje i pokreti za njeno trijalističko uređenje, koje će upravo početi da oživljavaju poslije okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Kako zbog međunarodne konstelacije, tako i zbog samih unutrašnjih prilika u Monarhiji, trijalističke ideje u pravcu političke protivteže vladajućim Germanima i Mađarima, u smislu ujedinjenja južnoslavenskih naroda u Monarhiji, nisu bile ostvarene.

Bez saglasnosti parlamenata obiju država sastavnica Monarhije, nije bilo moguće promijeniti status Bosne i Hercegovine u odnosu prema njoj. Strogo se vodilo računa o njenoj dualističkoj strukturi, kao i o ne izazivanju spoljnopoličkih teškoća, u smislu nepovredivosti sultanovog suvereniteta, kako je i naglašeno samim okupacionim mandatom. Tako je, da bi se izbjegle radikalnije političke promjene, kao i finansijske poteškoće, zadržana osmanska administrativno-teritorijalna podjela na šest okruga (Sarajevo, Travnik, Mostar, Tuzla, Banja Luka i Bihać), 54 kotara sa 23 kotarske ispostave. Slično upravi, i u pravosuđu, zadržana je osmanska organizacija sudstva. Prvostepeni su bili kotarski sudovi (Bezirksgerichte) kojih je bilo 48. Apelacijsku vlast vršilo je šest okružnih sudova (Kreisgerichte). U Sarajevu je od 07. 07. 1879. godine počeo djelovati Vrhovni zemaljski sud (Landesgericht). Pri svim kotarskim sudovima postojali su i šerijatski sudovi za porodične i nasljednopravne poslove muslimana. Pri Vrhovnom sudu u Sarajevu djelovao je u svojstvu apelacije Vrhovni šerijatski sud. Carskom naredbom od 29. oktobra 1878. godine ustanovljena je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, sa sjedištem u Sarajevu, koja je počela svoj službeni rad 01. 01. 1879. godine. Sastojala se u početku od tri odjeljenja: za unutrašnju upravu, za finansije i pravosuđe. Vrhovna upravna vlast nad Bosnom i Hercegovinom povjerena je zajedničkoj vladi, a u njeno ime administraciju je vršilo zajedničko ministarstvo finansija. Upravo pri tom zajedničkom ministarstvu finansija u Beču, postojao je Bosanski biro koji je preko Zemaljske vlade u Sarajevu upravljao poslovima Bosne i Hercegovine. Zemaljsku vladu su sačinjavali: zemaljski poglavar, civilni adlatus, te šefovi odjeljenja. Osobenost Bosne se ogleda u tome što je zemaljski poglavar istovremeno bio komandat okupacionog korpusa, pa su tu funkciju u Bosni i Hercegovini stalno obavljali visoki carski oficiri, dok ni u jednoj drugoj pokrajini Monarhije zemaljski poglavari nisu mogli biti istovremeno i vojni komandanti.¹

Privremeni odbrambeni zakon za Bosnu i Hercegovinu (Wehrgesetz), proglašen je 04. 11. 188. godine. Ovim zakonom je bosanskohercegovačko stanovništvo obuhvaćeno redovnom vojnom obavezom. Očigledno je da je ovim zakonom u osnovi povrijeđen sultanov suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom,

¹ Bliže o tome, Ivo Pilar, *Južnoslavensko pitanje, Wien, 1918., str. 261.*

ali Zakon ipak nije izazvao širu diplomatsku krizu, niti značajnije potrese unutar Bosne i Hercegovine.² Ipak je, u istočnoj Hercegovini, krajem decembra 1881. godine i početkom januara 1882. došlo do oružane pobune jednog dijela srpskog i muslimanskog seljaštva, poznate u literaturi kao Hercegovački ustanak. Pobuna nije izazvala šira politička gibanja u Bosni i Hercegovini, ali je za austrougarske političke uslove predstavljala upozorenje da je nužno poboljšati efikasnost organa vlasti u okupiranoj zemlji i konačno riješiti pitanje oblika njene uprave. Samim tim su i otpočele pripreme za aneksiju za koju pravni historičari često ističu da je, u izvjesnom smislu, starija od same okupacije. Kao najpozvanija ličnost za pripremu aneksije i njeno izvršavanje odabran je Benjamin Kalaj (Kallay), dotadašnji načelnik odjeljenja u Ministarstvu spoljnih poslova. Za zajedničkog ministra finansija imenovan je 4. juna 1882. godine. Tako je neposredno preuzeo odgovornost za upravu u Bosni i Hercegovini. Okupaciona uprava imala je veoma skućene mogućnosti za vođenje neke šire nacionalne politike u Bosni i Hercegovini, pa su se svi njeni naponi sveli na sprečavanje ili bar efikasno kontrolisanje nacionalnih aspiracija domaćeg stanovništva.

2. Karakteristike okupacionog režima

Karakter samog državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine, određen je prije svega pitanjem suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom, te njenim mjestom u ustavnom i političkom sistemu dvojne monarhije kao i pitanjem državljanstva i uopće pravnog tretmana stanovnika Bosne i Hercegovine.³ Mišljenja oko tih pitanja su podijeljena, ali su ipak u nauci saglasni da je položaj Bosne neodređen i čak da predstavlja svojevrsnu pravnu anomaliju. Pravni suverenitet je zaista pripadao sultanu, ali je stvarno vršenje vlasti bilo u rukama Austro-Ugarske, sa snažnim tendencijama da se pravo sultana svede na „nudum ius“, bez ikakvog faktičkog značaja i djelovanja. Austro-Ugarska je u Bosni i Hercegovini imala „samo pravo vršenja unutrašnjeg suvereniteta“. Što se tiče pitanja statusa stanovnika okupirane Bosne i Hercegovine, mnogi autori su odlučno tvrdili da su stanovnici Bosne i Hercegovine pravno osmanski državljani, pa prema tome njihovo zastupanje u inostranstvu pripada osmanskim diplomatskim i konzularnim predstavnicima. Suprotno tome, primijećeno je da je Berlinskim ugovorom Austro-Ugarskoj predata cjelokupna uprava nad Bosnom i Hercegovinom, pa „u tom slučaju i vanjska uprava ove pokrajine spada u nadležnost austro-ugarskih vlasti“.⁴ Austro-Ugarska se, u pitanju spoljnog suvereniteta, držala dosta suzdržano nakon okupacije, i nije u tom pogledu izdala svojim konzularnim i diplomatskim predstavništvima

2 Mustafa Imamović, *Osnove upravno-političkog razvitka i državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2006., str. 93.

3 Isto, str. 21.

4 Halid Čaušević, *Pravni položaj Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom*, kalendar „Narodna uzdanica“ XIII/1945, str. 138-139.

nikakva naređenja. Zajedničko ministarstvo je tek 07. 04. 1879. godine izdalo raspis o izdavanju i viziranju putnih isprava, saobraćaju sa Zemaljskom vladom u Sarajevu u vezi sa spoljnim poslovima stanovnika okupirane zemlje i eventualnom davanju zaštite takvim licima. Prema ovom raspisu moglo bi se zaključiti da su stanovnici Bosne i Hercegovine imali dvojno državljanstvo, pošto su za izdavanje njihovih putnih isprava nadležni i austrougarsko poslanstvo i osmanska vlada. Ovo pitanje je Austro-Ugarska u praksi riješila vješto odabranom formulom „zemaljskog pripadništva za državljane Bosne i Hercegovine“.⁵

Odmah po okupaciji, Austro-Ugarska je ukinula samo one osmanske zakone koji su se protivili općim pravnim načelima o građanskoj jednakosti. Za sve ostale propise, vlasti su stanovništvu preporučivale da se vlada po svojim starim zakonima koji će se postepeno mijenjati kada se prouče stvarni odnosi u zemlji.⁶ Dakle, pravni sistem Bosne i Hercegovine bio je sastavljen od elemenata islamskog prava, osmanskog tanzimatskog (reformnog) prava, te nekoliko međunarodnih ugovora, pa je kao takav predstavljao jednu osobenost i jasno se razlikovao od druga dva pravna sistema unutar Monarhije.⁷ Upravo posebne državnopravne i političke okolnosti, posebni administrativno-tehnički razlozi, prouzrokovani već naprijed opisanim historijskim ambijentom, doprinijeli su tome da se u velikoj mjeri održi kontinuitet između starog osmanskog i novog austrougarskog prava. Taj kontinuitet potvrđuje i organizacija sudstva u Bosni i Hercegovini, s obzirom da je Austro-Ugarska, upravo polazeći od tanzimatske osnove, izgradila u Bosni i Hercegovini sistem modernog višestepenog sudstva. Samo zadržavanje zatečenog prava, uz istovremeno veoma živu normativnu djelatnost austrougarske uprave, učinilo je pravni sistem Bosne i Hercegovine veoma složenim. Najvažniji pravni propisi koje je Austro-Ugarska zatekla i preuzela u Bosni i Hercegovini su osmansko tanzimatsko (reformno) zakonodavstvo čije donošenje počinje Hatišerifom od Gülhane⁸ iz 1839. godine i Hati Humajunom⁹ iz 1856. godine, a nastavlja se sa Osmanskim zemljišnim zakonom u pravnoj nauci poznatim kao

5 .Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878.-1914.*, Sarajevo, 1997., str. 25

6 Ljubomir Zovko, *Studije iz pravne povijesti Bosne i Hercegovine 1878 -1941*, Mostar, 2007.str.16. I 17.

7 M. Imamović, *n.dj*, str. 31.

8 Hatišerif od Gülhane izdao je turski sultan Abdul-medžid 1839. godine. U zapadnoj historijskoj literaturi često se naziva „osmanskim Poveljom sloboda“, te se tako poredi sa čuvenom odlukom engleskog parlamenta iz 1689., poznatom kao Bill of Rights. Hatišerifom su proklamovane „korisne“ ili „srećne“ reforme (tanzimat-hayriye), kojima se svim podanicima, bez obzira na religiju ili sektu, garantira potpuna sigurnost života, časti i imetka. Pravno je ukinut timarski sistem i na njemu zasnovana spahijska organizacija. (M. Imamović, Uvod u historiju i izvore bosanskog prava, Sarajevo 2006., str. 64. i 65.)

9 Hati Humajun je drugi temeljni pravno-politički akt ere tanzimata. U osnovi je potvrdio i proširio listu obećanja datih Hatišerifom od Gülhane. Bitna je razlika u tom što je Hatišerif iz 1839. nastao u zemlji, tj. u samom Carstvu, dok je Hatihumajun iz 1856. iniciran iz inozemstva. Proglašena je jednakost svih sultanovih podanika bez obzira na vjeru, jezik ili rasu. (Isto, str. 65. i 66.)

Ramazanskim¹⁰ iz 1858. godine, Uredbom o čiflucima, općenito poznatom kao Saferskom naredbom¹¹ iz 1859. godine, te Osmanskim građanskim zakonikom, skraćenog naziva Medžella.

Može se reći da je u Bosni i Hercegovini postojalo pet osnovnih vrsta izvora prava: a) Zakoni, uredbe, naredbe i drugi akti koje je zajednička vlada propisivala za Bosnu i Hercegovinu, te odluke Vrhovnog suda u Sarajevu od načelnog značaja; b) Osmansko pravo i propisi islama ukoliko su u Bosni stvarno stupili u život. To su prije svega propisi šerijata koji su regulisali porodične, nasljedne, vakufko-mearifске i vjerske poslove i odnose muslimanskog stanovništva. Naravno, ovdje spadaju već spomenuti osmanski tazimatski zakoni; c) Kanonsko pravo pravoslavne i katoličke crkve, te bračno pravo Jevreja; d) Bosansko običajno pravo, modificirano pod uticajem ugarskog, osmanskog i mletačkog prava. Zemaljska vlada je organizovano, putem anketa, radila na prikupljanju pravnih običaja u Bosni i Hercegovini; e) Kao pomoćni izvor sudovima služio je austrijski Opći građanski zakonik iz 1811. godine.

Inače, sva zakonodavna vlast pripadala je isključivo caru. Svaka njegova naredba imala je snagu zakona i nije bila vezana za prihvatanje od bilo kog drugog organa. Zato do uvođenja Ustava, u Bosni nije postojala razlika između naredbe i zakona. Svaka carska naredba imala je snagu obaveznog zakona.¹²

Postupak donošenja naredbe ili zakona do podnošenja caru na sankcionisanje, bio je vrlo složen i vezan za odnos snaga i tendencija unutar Monarhije i za međunarodnu situaciju.¹³

Najživlju normativnu aktivnost ispoljavala je Austro-Ugarska u finansijskim, carinskim i poreskim poslovima, pošto su sredstva ove politike (zajedničko carinsko područje, novac, monopol, itd.) smatrana osnovnim instrumentom postepenog ugrađivanja Bosne i Hercegovine u Monarhiju.

10 Osmanski zemljišni zakon, u nauci općenito poznat kao Ramazanski zakonik, jer je donijet u mjesecu Ramazana 1274. po muslimanskom kalendaru, odnosno 3. 5. 1858. Izvršena je kodifikacija osmanskog zemljišnog prava, odnosno, regulisani su odnosi u agraru, koje je zatekao Hatišerif od Gölhane. Zakonom je legaliziran čiflučki sistem. Tom legalizacijom garantirano je čifluk sahibijama baštinsko (nasljedno) pravo na zemlju. Zadržana je kategorizacija nekretnina, ali je istovremeno omogućen prodor privatno-vlasničkih odnosa u oblast agrara. Ramazanski zakon razlikuje pet kategorija svojine, s obzirom na njihovu pravnu prirodu: mulk – privatno vlasništvo, erazi-mirija – državno vlasništvo, erazi-mevkuf – vakufске zemlje, erazi-metruke – općinske zemlje koje su bile u vlasništvu seoskih općina, te erazi-mevat – puste zemlje (ledine, močvarna i neplodna zemljišta). (M. Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2003., str. 177., 178. i 179.)

11 Saferska naredba – Uredba o čiflucima u Bosni objavljena je u mjesecu Saferu hidžretskog kalendara 1276. Ozakonjeni su postojeći agrarni odnosi u Bosni, ustvari, postojeće običajno agrarno pravo. Prema Saferskoj naredbi, posjednik zemljišta je vlasnik koji to zemljište može, uz saglasnost države, prodati, zamijeniti, založiti i ostaviti svojim nasljednicima. Odnosi između posjednika i kmeta

12 Isto, str. 81.

13 M. Imamović, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak...*, str. 40.

Dakle, stara osmanska i nova austrijska komponenta činile su specifičnost bosanskog pravnog poretka.¹⁴ Tako je pravni sistem ostao nedograđen, te sa karakterom svojevrsnog provizorijuma.

Međutim, ni tada, a ni samom aneksijom 1908. godine, nije bilo riješeno pitanje uključivanja Bosne i Hercegovine u dvojnu strukturu Monarhije. Bosna i Hercegovina je ostala u položaju uspostavljenom još u doba okupacije, a ujedno postala jedan od osnovnih izvora ustavne i političke nestabilnosti Monarhije. Već odavno pripremana aneksija, zavisila je prije svega od dvije okolnosti: međunarodnog položaja i unutrašnjeg stanja Osmanske carevine i mogućnosti austro-ruskog saveza.¹⁵ Proglašenjem Ustava 23. 07. 1908. godine, austrougarska zajednička vlada ocijenila je da je Turska pala „ pod likvidaciju “ i da je, prema tome, došao dugo očekivani trenutak za aneksiju.¹⁶

U Sarajevu, 07. 10. publikovana je proklamacija upućena Bosancima i Hercegovcima, kojom se aneksija opravdava potrebom uvođenja Ustava. Tako je nakon trideset godina pravne fikcije da je Monarhija zauzela teritorije samo u interesu evropskih sila, Austro-Ugarska proglasila formalnu aneksiju Bosne i Hercegovine.¹⁷ Ovaj akt će izazvati veliku diplomatsku krizu te pokrenuti buru diplomatskih protesta velikih sila. Britanija i Francuska smatrale su da je aneksijom Austro-Ugarska jednostrano izmijenila Berlinski ugovor. Reagovale su i Rusija i Italija, a presudan značaj imao je stav Njemačke koja je odlučno podržala Austro-Ugarsku. Upravo posredovanjem Njemačke, Turska je – nakon kraćih pregovora sa AustroUgarskom – primila aneksiju 26. 02. 1909. godine, pa je tako Bosna i Hercegovina i formalno došla pod habsburgovski suverenitet. Austro-Ugarska se odrekla svojih prava u Novopazarskom sandžaku, obavezala se da će Turskoj isplatiti 2,5 miliona funti i dati joj druge ekonomske koncesije, te obezbijediti punu vjersku slobodu za muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini.¹⁸

Najvažniji dokument u krizi je ultimatum Njemačke Rusiji, kojim traži da Rusija jasno i formalno prizna aneksiju (21. 3. 1909. godine), što je Rusija odmah i učinila, a naravno za njom to su učinile Srbija 31. 03. i Crna Gora 05. 04. 1909. godine.

Proglašenje aneksije za Monarhiju postalo je neophodno da bi spriječila uticaj mladoturske revolucije u Bosni i Hercegovini, koji je jasno izražen zajedničkim zahtjevima Srpske narodne organizacije i Muslimanske narodne organizacije, od 07. 06. 1908. godine, da Bosna i Hercegovina dobije Ustav bez promjene državnopravnog položaja.¹⁹ Uslijedit će brojni izrazi zahvalnosti i

14 Bliže o tome, M. Imamović, *Pravni sistem i zakonodavstvo Bosne i Hercegovine 1878 – 1914.*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 1 – 3/1972., str. 245-246.

15 M.Imamović, *Historija države i prava...* str.182.

16 Isto.

17 John V.A.Fine, Jr. Robert J.Donia, *Bosna i Hercegovina, tradicija koju su izdali*, Sarajevo, 1995., str. 79.

18 Bliže o tome: Hamdija Kapidžić, *Diskusije o državnopravnom položaju Bosne i Hercegovine za vrijeme Austro-Ugarske vladavine*, Glasnik Arhiva Bosne i Hercegovine, 4-5, 1965, str. 157-167.

19 Bliže o tome: Hamdija Kapidžić, *Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908.-1910.)*, u knjizi *BiH u vrijeme Austro-Ugarske vladavine*, Sarajevo 1968., str. 47. i 48.

lojalnosti, te podrške aneksiji, do kojih je režimu bilo posebno stalo. Najbrojniju deputaciju, sastavljenu od 430 lica, koja je u Beč otpremljena u dva posebna voza, predvodio je vrhbosnaski nadbiskup dr. Josip Štadler. Muslimanska narodna organizacija i Srpska narodna organizacija bile su jedine koje su uporno odbijale da priznaju aneksiju. Bošnjačko stanovništvo se čak masovno iseljavalo u Tursku. Tek 03. 05. 1909. godine Srpska narodna organizacija, a 08. 02. 1910. godine Muslimanska narodna organizacija, priznaju aneksiju, iz prostog razloga da bi u novim ustavnim prilikama mogle legalno djelovati, za što je, naravno, prvi uslov bilo priznanje habsburškog suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom. Za razliku od većine muslimanskog i srpskog stanovništva, hrvatsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini, u prvom redu građanstvo, vijest o aneksiji pozdravilo je sa otvorenim oduševljenjem. Krajem oktobra 1908. godine, predstavnici Hrvatske narodne zajednice Mandić, Sunarić i Pilar su, u ime stranke, u audijenciji kod cara Franje Josipa, izrazili zahvalnost Hrvatskog naroda za aneksiju.²⁰ To oduševljenje međutim nije dugo trajalo, pošto je službena austrougarska politika šutke prelazila preko zahtjeva i nadanja bosanskohercegovačkih hrvatskih političara za priključenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.²¹ Planovi su ostali bez realne podloge, car i kralj Franjo Josip je ostao vjeran dualističkom uvjerenju, a Bosna i Hercegovina ostaje krunski „corpus separatum“, sa nekom vrstom ustava i sabora. Konačno, 17. 02. 1910. godine, car Franjo Josip sankcionisao je Zakone o ustavnim uredbama za Bosnu i Hercegovinu, tako da je Zemaljski ustav (štatut) za Bosnu i Hercegovinu, svečano proglašen u velikoj dvorani Zemaljske vlade u Sarajevu, 20. 02. 1910. godine. Tako je ustavni poredak Bosne i Hercegovine bio regulisan sa šest zakona koji predstavljaju cjelinu: Zemaljski ustav (štatut), Izborni red, Saborski poslovni red, Zakon o društvima za Bosnu i Hercegovinu, Zakon o skupljanju za Bosnu i Hercegovinu i Zakon o kotarskim vijećima.

Ustav i njegovi prateći zakoni, uveli su u politički život Bosne i Hercegovine tri nove institucije: sabor, zemaljski savjet i kotarsko vijeće. Najvažnija ustanova je sabor, iako sa vrlo ograničenim legislativnim pravima. Po Ustavu, sabor nije imao zakonodavnu vlast, koja je i dalje ostala u nadležnosti cara, odnosno vlade u Beču i Pešti i zajedničkog ministra finansija. Uloga Sabora u zakonodavstvu određena je čl. 21 Ustava: „Na zakonima sarađivati će Sabor u koji će stanovništvu Bosne i Hercegovine odašiljati zastupke“.²² Vrhovna uprava vlast je ostala u nadležnosti zajedničkog Ministarstva finansija u Beču i činovničke Zemaljske vlade u Sarajevu, kao njegove agencije. Sabor nije mogao imati nikakvog uticaja na upravne poslove.²³ Dakle, po članu 21. Ustava, nadležnost sabora se protezala na isključivo bosanskohercegovačke poslove. Premda obim tih poslova nije bio mal, nadležnost nije mogla biti široka, jer je bila ograničena odredbom čl. 37, prema

20 Ivo Pilar, *Južnoslavensko pitanje*, Wien 1918., str. 272.

21 Ljubomir Zovko, n.dj., str. 27.

22 Bosanski ustav, fototip izdanja iz 1910. godine, priredio dr. Uzeir Bavčić, autor uvodne studije dr. Mustafa Imamović, *Muslimanski glas*, Sarajevo 1991.

23 Hamdija Kapidžić, n.dj.str.83.

kojoj na sve zakonske osnove koje spadaju u njegov djelokrug „treba da pristanu vlade obiju država Monarhije prije nego će biti predani saboru“.²⁴ Prema odredbi čl. 38, za zakone „koje je usvojio sabor, treba Previšnja potvrda“ (sankcija koju će isposlovati zajednički ministar finansija, pošto prethodno dobije pristanak obje države Monarhije).²⁵ Sabor je djelimično izražavao poseban pravni subjektivitet Bosne i Hercegovine. „Kao treće državnoopravno tijelo u okviru Monarhije, Bosna i Hercegovina nije mogla ni poslije Ustava neposredno participirati u tzv. zajedničkim poslovima. Ustav je odredio da sabor iz svojih redova bira devetočlani Zemaljski savjet, čiji je zadatak bio da kontaktira sa austrijskim parlamentom, ugarskim saborom i delegacijama“. Već samo osnivanje i funkcija zemaljskog savjeta, posebno su ukazivali na činjenicu da je bilo potrebno da se postepeno u budućnosti Bosne i Hercegovine osigura određeno mjesto u vršenju tzv. zajedničkih poslova u Monarhiji.

Svi vodeći građanski političari i intelektualci u Bosni i Hercegovini prihvatili su Ustav kao svršenu činjenicu. Oni su, štaviše, vjerovali da u zemlji počinje jedna nova politička era. Potpuno zahvaćeni idejama tzv. realpolitike, bosanski građanski političari su vjerovali da im i ograničeni Ustav pruža dovoljno mogućnosti za rad na „narodnim stvarima“.²⁶

Sobzirom da je bilo neophodno zakonski garantirati osnovna građanska prava i regulisati javno udruživanje i sakupljanje, jer se bez toga ne bi mogao ostvariti ni onaj minimum parlamentarnog života za koji je Ustavom stvoren izvjestan prostor, može se reći da je „sistem bosanskohercegovačkog Ustava obuhvatio četiri pitanja, sabor sa njegovim izbornim redom, zemaljski savjet, kotarsko vijeće i opća građanska prava“.²⁷ Inače, sabor je sastavljen kombinacijom specijalnog nacionalnog i virilističkog kurijalnog sistema veoma složenog karaktera. Građani su bili podijeljeni u tri kurije po nacionalnim grupama, tako da se svakoj konfesiji osiguravao odgovarajući broj poslanika, srazmjeno njenoj veličini. Postojale su i posebne kurije na socijalnoj bazi: gradska, seoska, veleposjednička i kurija inteligencije. U sabor je ulazio i određeni broj virilista. Takvih je ukupno bilo dvadeset: reisul-ulema, vakufsko-meirifski direktor, sarajevski i mostarski muftija i po imenovanju najstariji muftija; četiri srpsko-pravoslavna episkopa, mitropolit i potpredsjednik Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta Srpske pravoslavne crkve (SPC); rimokatolički nadbiskup, te oba provincijala (redodržavnika) franjevačkog reda; sefardski nadrabini; predsjednik Vrhovnog suda; predsjednik Advokatske komore u Sarajevu, načelnik Zemaljskog glavnog grada Sarajeva i predsjednik Trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu. Vlada je očigledno željela osigurati jedan konzervativni sabor. Srazmjerno broju stanovnika, u Sabor su birana 72 zastupnika, s tim da je katolicima pripadalo 16, muslimanima 24, pravoslavnim 31, te jevrejima 1 mandat. Prema čl. 1 Saborskog izbornog reda, aktivno biračko

24 M.Imamović, n.dj., str. 258.

25 Hamdija Kapidžić, n.dj., str. 83.

26 M.Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 440.

27 M.Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2003., str. 259.

pravo imali su „svi bosansko-hercegovački pripadnici muškog spola, koji su na dan izbora navršili 24 godine, samovlasni su i u zemlji stanuju barem od 1. godine amo“. Žene veleposjednice, ukoliko plaćaju 140 kruna zemljarine, imale su također aktivno biračko pravo u prvom razredu prve kurije. Što se tiče pasivnog biračkog prava, imali su ga muškarci sa navršenih 30. godina, ukoliko uživaju sva građanska prava. Mandat zastupnika trajao je pet godina bez prava birača na njihov opoziv. Car je imenovao predsjednika i podpredsjednika Sabora, na početku svakog zasjedanja, pazeći na konfesionalnu ravnotežu i redosljed. Jasno je da Ustav Bosne i Hercegovine nije osigurao demokratski razvitak zemlje, mada je u znatnoj mjeri doprinio aktiviranju njegovog građanskog političkog života. Donesen na konfesionalnoj i klasnoj osnovi, bosanskohercegovački ustav, preko sabora, postao je vrlo podesno sredstvo za rasplamsavanje političkih borbi i sukoba, često uz suprostavljanje jedne konfesionalne grupe drugoj.²⁸

Samo osnivanje i funkcija zemaljskog savjeta, posredno su ukazivali na činjenicu da je bilo potrebno da se postepeno u budućnosti Bosni i Hercegovini osigura određeno mjesto u vršenju tzv. zajedničkih poslova u Monarhiji.²⁹ U takvim uslovima, zemaljski savjet je – kao poseban organ – preuzeo sve poslove komuniciranja sabora sa ostalim organima vlasti. Savjet je imao devet članova (četiri pravoslavna, tri muslimana i dva katolika). Biral su ih saborski zastupnici „iz svoje sredine za sav saborski period“. Na zahtjev Zemaljske vlade, zemaljski savjet je imao pravo da daje izjave ili mišljenja „o takvim javnim poslovima, u kojima ima Bosna i Hercegovina dijela“. Vlade obje države Monarhije mogu sporazumno preko zajedničkog ministra finansija „pitati zemaljski savjet ili se on može istim putem obraćati na njih istovjetnim predstavkama“. ³⁰ Predsjednik sabora je istovremeno predsjednik zemaljskog savjeta. Zakonom o kotarskim vijećima, ukinuti su dotadašnji kotarski upravni medžlisi i uvedena kotarska vijeća kao neka vrsta izbornih samoupravnih organa. Izbor Kotarskog vijeća vršen je također po konfesionalnom ključu.

Ustavom se jamči opća građanska jednakost u Bosni i Hercegovini, a mehanički je prenijet čl. 142 austrijskog temeljnog državnog zakona od 21. 12. 1867. godine koji je sadržavao odredbe o građanskim pravima.

Dakle, prema Ustavu, Bosna i Hercegovina je predstavljala posebnu ustavnu jedinicu (*territorium separatum*), jedinstveno područje, sa jedinstvenim građanskim pripadništvom, područje zajedničke vladavine dviju država Monarhije sa konceptom ograničene ustavnosti, odnosno u ovom slučaju tzv. „piramidalne ustavnosti“, prema kojoj se prvobitna minimalna ustavna prava zajamčena ovim zakonima imaju postepeno proširivati i u vidu poklona povremeno davati narodu.

28 Ljubomir Zovko, n.dj., str. 28.

29 M.Imamović, *Historija Bošnjaka, Sarajevo, 1997. str.440.*

30 M.Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2003., str. 260.*

3. Vjersko i nacionalno pitanje

Jedan od osnovnih zadataka austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini bio je onemogućavanje razvitka različitih nacionalnih težnji bosanskohercegovačkog stanovništva. Austrougarski službeni krugovi, na čelu sa zajedničkim ministrom finansija Benjaminom Kallayem, nastoje u bosanskohercegovačkom stanovništvu razviti i učvrstiti osjećaj posebne bosanske nacionalne pripadnosti s osloncem na Monarhiju, na čemu je još za vrijeme Osmanske carevine od 1861. do 1869. godine radio Šerif Osman Topalpaša. Po stanovištu austrougarskih državnih vrhova, svaki veći poremećaj konfesionalno-nacionalne ravnoteže u Bosni i Hercegovini u korist jednog od njena tri elemenata mogao bi ugroziti položaj uprave u okupiranoj zemlji. Kallay je nastojao onemogućiti razvitak postojećih nacionalnih pokreta i izolirati Bosnu i Hercegovinu od okolnih južnoslavenskih zemalja.³¹ Uporno istrajava na konceptu koji bi pod bosanskim (bošnjačkim) imenom okupio sve vjersko-etničke grupe. Ideja bošnjaštva se očitovala i kroz pokretanje lista *Bošnjak* (ovaj list 1891. godine pokreće Mehmed-beg Kapetanović). List je propagirao općebosansku nacionalnu ideju, ali ubrzo nailazi na odbijanje i kritiku u srpskoj i hrvatskoj štampi u samoj Bosni i Hercegovini i u okolnim zemljama, a ujedno njegove ideje odbacuje i većina muslimanskog građanstva, zbog njegovog prorežimskog držanja.

Austrougarske vlasti su sve vrijeme nastojale uspostaviti kontrolu i jurisdikciju nad vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini.³²

Nizom propisa od 80-ih godina XIX stoljeća okupacijska uprava je konstituisala takvu vjersku i vakufsko-mearifsku organizaciju muslimana koja je bila pod potpunom njenom kontrolom. Vjerske službenike muslimane pretvorila je u svoje činovnike, a vakuf stavila pod svoju potpunu kontrolu.³³

Cilj okupacijske vlasti bio je da potpuno izolira bosanskohercegovačke muslimane od Carigrada i Turske uopće. S takvim statusom Islamska vjerska zajednica bila je potpuno nezadovoljna, što će prouzrokovati opozicione aktivnosti muslimana, koje će vremenom prerasti u pokret, kao borba muslimana za vjersku i vakufsko mearifsku autonomiju. Pokret je prolazio kroz više faza. U početku je zahtijevana autonomija upravljanja vjerskim životom i školstvom, da bi kasnije, početkom 20. stoljeća istican zahtjev za autonomiju Bosne i Hercegovine u okviru Osmanske carevine. Ciljevi ovog pokreta podudarili su se sa ciljevima pokreta Srba za crkveno-školsku autonomiju. Međutim, prepreka trajnijem i dubljem približavanju ovih pokreta bilo je neriješeno agrarno pitanje, kao i odbijanje muslimana da pristanu na odredbe čl. 11 i 13 ponuđenog Nacrta ugovora o političkoj saradnji od strane Srba. Tim odredbama se predviđalo da službeni naziv jezika u Bosni i Hercegovini bude jedino srpski, te da se u javnom pismenom

31 Bliže o tome: Ivo Pilar, *n.dj.*, str. 262. i 263.

32 Bliže o tome: Ljubomir Zovko, *n.dj.*, str. 36.

33 Nusret Šehić, *Autonomni pokret muslimana za vrijeme Austro-Ugarske uprave za BiH*, Sarajevo 1980., str. 70-75.

saobraćaju, školama i državnim organima upotrebljava isključivo ćirilica. Mada je nacrt propao, međusobni politički savez održao se sve do 1910. godine i početka rada prvog bosanskohercegovačkog Sabora.

Do austrougarske okupacije, u Bosni i Hercegovini nije postojala posebna vjerska organizacija muslimana, pošto je u Osmanskom carstvu kao islamskoj državi važilo organsko jedinstvo političke i vjerske vlasti. Priznavala se vrhovna vlast Osmanskog sultana kao halife, tj. vjerskog poglavara svih muslimana. U stvarnosti je sve poslove vodio istanbulski muftija, sa zvanjem šejhul-islama. Njegov ured u Istanbulu, zvani mešihat, smatran je najvišom vlašću za autoritativno tumačenje vjerske doktrine.³⁴

Austro-Ugarska je od početka radila na prekidu vjerskih veza sa Carigradom, čemu su se opirali kako muslimani, tako i sama Porta. Vlast je nastojala uspostaviti posebnu vjersku hijerarhiju u Bosni i Hercegovini i tako učvrstiti položaj u okupiranoj zemlji, premda je čl. 2 Carigradske konvencije od 21. 04. 1879. godine, bosanskim muslimanima garantirano pravo da slobodno odražavaju veze sa svojim vjerskim starješinama u Carigradu. Austro-Ugarska se u načelu slagala da ovaj šejhul-islam može imenovati vjerske službenike u Bosni i Hercegovini, ali samo iz reda domaćih ljudi. Nakon raznih diplomatskih manevara na relaciji Beč-Istanbul, šejhul-islam je 22. marta 1881. godine imenovao sarajevskog muftiju Hilmi Omerovića za bosanskog muftiju. Tako je Porta indirektno priznala potrebu uspostavljanja jednog islamskog starješinstva u okupiranoj zemlji. Carskim dekretom od 17. 10. 1882. godine, Hilmi efendija Omerović je postavljen za prvog reisul-ulemu IZ u Bosni i Hercegovini. Car je istovremeno imenovao i prve članove ulema-medžlisa, kadije Hasana ef. Pozderca, Mehmeda Nezir ef. Škaljića, Nur ef. Hafizovića i Husein ef. Ibrahimovića. Time je faktički u Bosni i Hercegovini uspostavljena institucija rijaseta kao jedinstven primjer takve ustanove u islamskom svijetu.³⁵

Naredbom od 24. 10. 1882. godine, provedena je organizacija uprave vjerskih i vakufskih poslova bosanskohercegovačkih muslimana. Car je imenovao reisul-ulemu i članove ulema-medžlisa, dok je ostale vjerske službenike postavljala Zemaljska vlada u Sarajevu. Od maja 1899. godine, nastaju masovni protesti muslimana i intezivira se njihova borba za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju.³⁶

U prvoj polovini 1899. godine, opozicione aktivnosti muslimana dobile su organizovanje i šire razmjere.

Odbor od dvanaest uglednih članova iz Mostara, sa muftijom Ali Fehmi Džabićem na čelu, izradio je „Nacrt statuta za uređenje vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova“. U Nacrtu je, između ostalog, istaknut sultanov suverenitet nad okupiranim teritorijama, te pravo bosanskohercegovačkih muslimana da svoja

34 Mustafa Imamović, *Osnove upravno-političkog razvitka...*, str. 100.

35 Isto, str. 102.

36 Bliže o tome, Mustafa Imamović, *Pravni položaj...*, str. 118.

vjerska pitanja uređuju u saglasnosti sa vrhovnim islamskim vjerskim starješinom, šejhul-islamom u Carigradu.³⁷

S obzirom da je do liberalizacije javnog života u Bosni i Hercegovini došlo smrću Benjamina Kallaya, dugodišnjeg ministra finansija, 1903. godine, već relativno formirani nacionalni pokreti konstituiraju se u političke stranke. Tako se 1906. godine osniva Muslimanska narodna organizacija (u daljem tekstu MNO), 1907. godine Srpska narodna organizacija (u daljem tekstu SNO), 1908. godine Hrvatska narodna zajednica (u daljem tekstu HNZ), te još nekoliko manjih stranaka od kojih je najbitnija Hrvatska katolička udruga.

Glavni pravac djelatnosti MNO bio je usmjeren na pitanje vjerske i vakufsko-mearifске autonomije i zaštitu pojedinačnih interesa zemljovlasnika. Poslije dugotrajnih pregovora između vodstva MNO i okupacijskih vlasti, postignut je sporazum u septembru 1908. godine. Sporazumom je usvojen „Statut za autonomnu upravu muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova“ koji je car sankcionisao tek 15. 04. 1909. godine. Time je i formalnopravno okončana borba muslimana za uspostavu vjerske i vakufsko-mearifске autonomije. Austro-Ugarska je osigurala sebi važna ovlaštenja u konstituiranju izbora i imenovanju najviših vjersko-vakufskih organa. Međutim, muslimanima je osigurano veće učestvovanje u „biranju kako najviših tako i najnižih vjersko-vakufskih institucija“.³⁸

Što se tiče položaja Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska je uspjela uspostaviti kontrolu nad njenom crkvenom hijerarhijom, tako što je 28. 03. 1880. godine zaključila Konvenciju sa Carigradskom patrijaršijom, po kojoj austrijskom caru pripada, uz plaćanje godišnje naknade, pravo da sam imenuje mitropolita i episkope i da ih predlaže Patrijaršiji radi ispunjenja kanonskih formalnosti, te da na isti način uklanja episkope sa njihovih eparhija.³⁹

Tako je pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini došla u zavisnost od vlade. Carigradskom patrijarhu isplaćeno je za to 58.000 zlatnih groša godišnje, episkopi su dobijali stalnu platu od države, a pravo ubiranja crkvenih doprinosa prešlo je na državu. Za novog mitropolita postavljen je prvi put Srbin, Sava Kosanović, carevim rješenjem od 20. 12. 1880. godine, pošto je prethodno položio u careve ruke izjavu o lojalnosti. Svečanost ustoličenja održana je u Sarajevu 10. 04. 1881. godine. Tokom 1882. godine osnovani su u Sarajevu Konzistorija (duhovni sud) i bogoslovija. Kosanović je, nakon svega četiri godine službe, 1885. godine, podnio ostavku s obrazloženjem da se vlasti bezobzirno miješaju u upravu pravoslavne mitropolije, konzistorije i bogoslovije, te da se rimokatolička propaganda, pomagana od vlade, svom silom okomila na pravoslavlje.⁴⁰

S obzirom da su se okupirane vlasti stalno uplitale u vjerske poslove srpskih autonomnih općina, nezadovoljno srpsko stanovništvo se od druge polovine “90-

³⁷ Nusret Šehić, *n.dj.*, str. 70.-75.

³⁸ Ljubomir Zovko, *n.dj.*, str. 19. i 20.

³⁹ Mustafa Imamović, *Osnove upravno-političkog razvitka...*, str. 97.

⁴⁰ Isto, str. 98.

tih godina iskazuje u organiziranoj borbi za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Borba je okončana 1905. godine, kada „previšnjim rješenjem od 13. kolovoza te godine bijaše odobren statut od 21 uvodnog članka i 264 paragrafa o uređenju crkvene i školske autonomne uprave srpsko-pravoslavnih eparhija u Bosni i Hercegovini”.

41

Unutar srpskog građanskog pokreta se 1905. izdvajaju četiri političke grupacije, od kojih tri postaju poznate po nazivima svojih glasila: „Srpska riječ“, „Narod i otadžbina“, te grupa Lazara Dimitrijevića oko lista „Dan“. ⁴²

Srpska narodna organizacija, kako je ranije istaknuto, osniva se 1907. godine. U državnom pravnom pogledu SNO smatra da je Bosna i Hercegovina sastavni dio Turske carevine, kojim upravlja Austro-Ugarska na osnovu mandata evropskih sila. ⁴³

Može se reći da je politika srpskog pokreta i srpskih političkih organizacija nastalih početkom 20. stoljeća, rušenje austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini, da bi se u pogodnom trenutku izvelo njeno ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom. Ipak, ti krajnji politički ciljevi nisu smetali vodećim slojevima srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini da svakodnevno u svom interesu vode aktivnu ekonomsku politiku, te da u tom smislu i sarađuju sa austrougarskim vlastima.

Austro-Ugarska provodi politiku strogog nacionalnog pariteta u Bosni i Hercegovini, te nastoji da se stanovništvo okupirane teritorije izoluje od nacionalnih kretanja u susjednim zemljama. Tako nastoji smanjiti i uticaj franjevac na hrvatsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini. U saradnji sa Svetom stolicom, pokušava se reorganizovati katolička crkva u Bosni i Hercegovini, odnosno, ponovo uvesti svjetovna katolička hijerarhija u toj zemlji.

Tek poslije duže diplomatske borbe, Sveta stolica je, iako je tokom pregovora s Bečom nastojala to izbjeći, dopustila caru privilegij imenovanja nadbiskupa i biskupa u Bosni i Hercegovini. Imenovanje je vršeno u obliku i prema pravilima ustanovljenim za predlaganje biskupske stolice u njegovu carstvu, ali uz uslov da se taj privilegij ne spominje u Buli ponovnoga ustanovljenja redovite uprave.

Nakon izdavanja Bule uspostavljena je svjetovna crkvena hijerarhija sa nadbiskupijom i katedralnim kaptolom u Sarajevu. Za prvog sarajevskog nadbiskupa, car je 18. 08. 1881. godine, imenovao dr. Josipa Štadlera, profesora Teološkog fakulteta u Zagrebu. ⁴⁴

Josip Štadler je pripadao isusovcima i svoje je planove ispunjavao energično i sa poslovičnom jezuitskom upornošću. Pored osnovnog zadatka da materijalno jača katoličku crkvu u Bosni i Hercegovini, Štadlerov drugi dalekosežni cilj

41 Ivo Pilar, *n.dj.*, str. 267.

42 Više o tome: Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982.

43 Hamdija Kapidžić, *Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (državnopravni odnosi), Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine*, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1968., str. 67

44 Ljubomir Zovko, *n.dj.* str. 22.

bio je pokatoličavanje muslimana.⁴⁵ Na njegovu prozelitističku politiku prema muslimanima, Kallaya je upozoravao i sam zemaljski poglavar Johann Appel, 1890. godine. Kallay je, uz velike teškoće, uspio donijeti i ozakoniti 1891. godine Uredbu o konverzijama u Bosni i Hercegovini, koja je predviđala jedan složen postupak za dobrovoljno prelaženje iz jednog vjerozakona u drugi, na što se Štadler nije osvrtao. On se trudio da njegove aktivnosti ne dobiju hrvatsko-nacionalno obilježje, nego je vodio općekatoličku politiku, sa osloncem na doseljene elemente, koji su pripadali različitim nacionalnostima Monarhije, te je tako uspio dobiti podršku vlasti. Kler je inače, postepeno, sve otvorenije izlazio sa političkom argumentacijom, konceptima i programom, tako da je u narodu stvoreno uvjerenje da je crkvena hijerarhija istovremeno i njegovo političko vodstvo. Franjevci su se povukli u svoje samostane i tradicionalne župe, preko kojih su nacionalno-politički djelovali u narodu.⁴⁶

Austro-Ugarska uprava nastojala je održati nacionalnu ravnotežu u Bosni i Hercegovini, smatrajući da bi se u suprotnom ugrozio položaj Monarhije u toj zemlji.

„Državna uprava vodila je borbu ne samo protiv hrvatskog i srpskog imena i integracije hrvatske ili srpske nacionalne ideje, nego i protiv bilo kakvih drugih nacionalnih izražavanja vanjskim znakovljem, kao što su zastave, grbovi, narodne pjesme i slično. Osobito se vodilo računa da se svaka djelatnost, koja bi išla u pravcu naglašavanja zajedničkih interesa Hrvata iz Bosne i Hercegovine i Trojednice u začetku uguši“.⁴⁷

U Sarajevu je, nakon dužih priprema, 21. 02. 1908. godine, osnovana Hrvatska narodna zajednica. U njenom programu jasno se ističe da su Bosna i Hercegovina „koliko po plemenu svojih starosjedilaca, toliko i po državnom pravu hrvatske zemlje, pa je „prirodna težnja bosanskohercegovačkih Hrvata da se Bosna i Hercegovina priključe Kraljevini Hrvatskoj, a dosljedno tome i Habsburškoj monarhiji“.⁴⁸

Hrvatska građanska politika u Bosni i Hercegovini jedino je oslanjanjem na Hrvatsku i pridobivanjem bosanskohercegovačkih muslimana, mogla steći relativnu snagu u ovoj zemlji. Osnovni razlog takvoj politici Hrvatske narodne zajednice je taj što je prevladalo uvjerenje da se zbog brojnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini, hrvatski državopravni ciljevi mogu ostvariti samo ako se muslimani pridobiju za hrvatsku nacionalnu ideologiju.⁴⁹

Nasuprot tome, stranka vrhbosanskog nadbiskupa Štadlera, Hrvatska katolička udruga, smatrala je da „prava realna narodna hrvatska politika u Bosni i Hercegovini mora početi od onoga što je njeno, a to je isključivo narod katoličke

45 Mustafa Imamović, *n.dj.*, str. 99.

46 Isto, str. 100.

47 Bliže o tome: Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Zagreb, 1985., str. 150.-151.

48 Isto, str. 229.-246.

49 Ljubomir Zovko, *n.dj.*, str. 24.

vjere u ovim “zemljama“. Po nadbiskupu Štadleru „nijedan biskup niti osvjedočeni katolik ne bi mogao mirne duše dopustiti da se katolički narod odgaja drugačije nego u katoličkom duhu i po katoličkim načelima. Njegova je želja bila „da se organiziraju Hrvati katoličke vjere za sebe, pošto imaju toliko svojih specijalnih potreba, a Hrvati muslimani neka bi se opet za sebe organizirali, pa ćemo onda surađivati u svim zajedničkim tačkama.“⁵⁰

Inače, program Hrvatske katoličke udruge temelji se na programu Starčevićeve Hrvatske stranke prava od 26. 06. 1894. godine. Jasno se podržava aneksija Bosne i Hercegovine i zahtijeva trijalističko preuređenje Monarhije, tako što će se na temelju državnog prava i narodnog načela raditi svim zakonitim sredstvima da se narod hrvatski koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, na Rijeci, Kotaru i Međimurju, Bosni i Hercegovini i Istri, sjedini u jedno samostalno državno tijelo u sklopu Habsburške monarhije.⁵¹

Austro-Ugarska je uvažavala realnost bosanskohercegovačkih konfesionalno-etničkih i kulturno-političkih prilika. Upravo je i opravdavala svoj zahtjev da dobije okupacijski mandat neophodnošću uspostavljanja ravnoteže u rasporedu političke moći između različitih bosanskohercegovačkih nacionalnih skupina u cilju unutarnje stabilizacije te zemlje, pošto su nesređene prilike u njoj duže vremena predstavljale opasnost za opći evropski mir.

4. Zaključne napomene

Status Bosne i Hercegovine u specifičnoj ustavnoj strukturi Monarhije, nije se mogao promijeniti bez saglasnosti parlamenata obiju država sastavnica. Takav status je još konstantno praćen sveprisutnim dualizmom, zajedno sa vladajućim apsolutizmom i centralizmom, koji nije dozvoljavao ostvarivanje trijalističkih ideja, ponovno oživljenih na prostorima Habsburške carevine, upravo poslije okupacije Bosne i Hercegovine. Konstelacija kako međunarodnih odnosa tako i odnosa unutrašnjih snaga u samoj Austro-Ugarskoj, nije pogodovala političkom zbližavanju i ujedinjenju južnoslavenskih naroda u Monarhiji, kao protivteži vladajućim političkim interesima Germana i Mađara.

U posebnim društvenopolitičkim okolnostima, održan je i kontinuitet između bivšeg osmanskog i novog austrougarskog prava, što je potvrđeno i organizacijom sudstva u Bosni i Hercegovini, pošto je Austro-Ugarska, polazeći od tanzimatske osnove, izgradila sistem modernog višestepenog sudstva. Specifičnosti bosanskohercegovačkog pravnog poretka, činila je stara osmanska i nova austrougarska komponenta, pa se iskristalisalo i pet izvora prava, počevši od zakona, uredbi i naredbi koje je zajednička vlada propisivala za Bosnu i Hercegovinu i odluka Vrhovnog suda u Sarajevu, preko osmanskog prava i propisa islama koji su zaživjeli u praksi, kanonskog prava pravoslavne i katoličke crkve i

⁵⁰ Hrvatski dnevnik, broj 207, 12. 9. 1909.

⁵¹ Ljubomir Zovko, *n.dj.*, str. 24. i 25.

bračnog prava jevreja, bosanskog običajnog prava, te naravno austrijskog Općeg građanskog zakonika, kao supsidijarnog izvora. Na podlozi takvog pravnog sistema, te sa okvirima međunarodnopravnih akata, člana dvadeset pet Berlinskog ugovora i Carigradske konvencije, građena je austrougarska uprava, kao, naravno i njen odnos prema nacionalnom i vjerskom pitanju. Kao posebno područje (territorium separatum), sa jedinstvenim građanskim pripadništvom, bosanskohercegovački pravni subjektivitet se izražavao i kroz sabor, koji je, opet, predstavljao specifičan okvir ostvarivanja građanskih prava bosanskohercegovačkog stanovništva, odnosno zemaljskih pripadnika, kako je to stanovništvo nazivala austrougarska vlast.

Austro-Ugarska nije imala poseban koncept nacionalne politike u odnosu prema Bosni i Hercegovini, odnosno, taj koncept se sastojao u održavanju unutrašnje ravnoteže, nastojanju da ne dođe do poremećaja u korist neke od tri vjersko-etničke grupe. Benjamin Kallay, zajednički ministar finansija, koji je stajao na čelu uprave, nastojao je da u bosanskohercegovačkom stanovništvu razvije i učvrsti osjećaj posebne bosanske nacionalne pripadnosti s osloncem na Monarhiju, svaki poremećaj konfesionalno-nacionalne ravnoteže, mogao bi ugroziti položaj uprave u okupiranoj zemlji. Cijelo vrijeme uprave, nastojala se uspostaviti kontrola i jurisdikcija nad vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. Sve vjersko-etničke grupe su trebale da egzistiraju pod bosanskim (bošnjačkim) imenom. Međutim, već su uveliko oživljavale vlastite nacionalne misli među srpskim i hrvatskim građanstvom. Ideja bošnjaštva je počela da gubi na značaju kao opća bosanska ideja, a austrougarska vlast postepeno i prešutno prihvata kao realnost nacionalno-političke pokrete. Vjersko-prosvjetni pokreti postepeno iznjedruju građanske političke stranke, koje po svojoj političkoj ideologiji i obliku, odgovaraju, u svojim počecima, tipu narodnih organizacija u zemljama pod kolonijalnom vlašću. Bosanskohercegovački građanski političari, smatrali su da u specifičnom državnompravnim okviru i sa statusom u kojem se Bosna i Hercegovina nalazila, nema još uslova da te narodne organizacije djeluju kao klasične političke stranke. Smrću Benjamina Kallaya, dolazi postepeno do liberalizacije javnog života u Bosni i Hercegovini, i već relativno formirani nacionalni pokreti, konstituiraju se u političke stranke. Tako se 1906. godine formira Muslimanska narodna organizacija, 1907. Srpska narodna organizacija, 1908. Muslimanska napredna stranka, kasnije preimenovana u Muslimansku samostalnu stranku, kao i Hrvatska narodna zajednica, te još nekoliko manjih stranaka, od kojih se istakla Hrvatska katolička udruga.

MNO, kao najistaknutija predstavница interesa muslimanskog građanstva, u prvom redu je zahtijevala muslimansku vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, te državnompravnu autonomiju Bosne i Hercegovine pod sultanovim suverenitetom. SNO, kao najbitnija predstavница srpskog građanstva, inače nastala ujedinjenjem triju političkih grupa, koje su se među srpskim građanstvom oformile sredinom prve decenije dvadesetog stoljeća, ustrajno je tražila ustavne slobode i parlament, te potpunu autonomiju Bosne i Hercegovine, bez promjene suvereniteta. Što se

tiče hrvatskog nacionalnog pokreta, ispoljavala se klerikalna i građansko-liberalna struja, pa se, zbog nastojanja održavanja jedinstva, oprezno pristupalo formalnom organizovanju. Smatrajući da konfesionalnost kao ključ nacionalnosti, Hrvatima ne može koristiti kao Srbima i muslimanima (Bošnjacima), HNZ uporno istrajava na činjenici da opstane kao nadkonfesionalna organizacija. Prema okupacionoj upravi, opoziciono su istupale SNO i MNO, dok su se ostale građansko-političke stranke, držale lojalno prema vlastima. Tek 1909. godine SNO, a 1910. MNO, priznaju aneksiju, dakle habsburški suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, jednostavno iz razloga da bi mogle legalno djelovati u nadolazećim novim ustavnim okolnostima. Među hrvatskim političarima, aneksija je ponovno podstakla nade u trijalističko preuređenje Habsburške carevine. Međutim, austrogarske vlasti ostaju do kraja vjerne dualističkoj strukturi Monarhije, politici nacionalnog pariteta u Bosni i Hercegovini, te nastojanju da se stanovništvo okupirane teritorije, izoluje od nacionalnih kretanja u okolnim zemljama.

Literatura:

1. Begić, Dana, *Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uvjetima Sporazuma Cvetković – Maček*, Prilozi, Godina II, Broj 2, Sarajevo 1966., Instituta za povijest radničkog pokreta, br. 2, Sarajevo 1966.
2. Bogićević, Vojislav, *Aneksija Bosne i Hercegovine i jugoslavensko pitanje, historijski pregled* br. 4/1959.
3. Bosanski ustav, fototip izdanja iz 1910. godine, *Muslimanski glas*, Sarajevo 1991.
4. Čaušević, Dženana, *Pravno politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2005.
5. Čaušević, Halid, *Pravni položaj BiH pod Turskom i Austro-Ugarskom*, kalendar „Narodna uzdanica“ XIII/1945.
6. Đaković, Luka, *Položaj BiH u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918*, Tuzla, 1981.
7. Džaja, Srećko M., *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918.)*, Mostar-Zagreb, 2002.
8. Fine, V. A. John - Donia, Jr. Robert J., *BiH, tradicija koju su izdali*, Sarajevo, 1995.
9. Gross, Mirjana, *Hrvatska politika u BiH od 1878. do 1914.*, Historijski zbornik. god. XIX-XX, 1966-67. Zagreb,
10. Imamović, Mustafa, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine 1878. – 1914.*, Sarajevo 1997.
11. Imamović, Mustafa, *Historija države i prava BiH*, Sarajevo, 2003.
12. Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997.
13. Imamović, Mustafa, *Osnove upravnog-političkog razvitka i državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2006.,

14. Imamović, Mustafa, *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*, Sarajevo 2006.
15. Imamović, Mustafa, *Faktori bosanskohercegovačke posebnosti u okviru Austro-Ugarske monarhije*, poseban otisak iz Godišnjaka Pravnog fakulteta u Sarajevu, godina XXIV, 1976.
16. Iović, Kasim, *Austro-ugarsko zaposjedanje Novopazarskog sandžaka 1879. godine*, 3. Godišnjak društva istoričara BiH, IX/1958. 111.
17. Iović, Kasim, *Struktura i funkcioniranje organa državne uprave u BiH u vremenu od 1918. do 1924.*, *Glasnik Arhiva i društva arhivista BiH*, God. II, Knjiga II, Sarajevo 1962.
18. Juzbašić, Dževad, *O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog Zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine*. Radovi ANUBiH, XXXI/1967.
19. Kapidžić, Hamdija, *Hercegovački ustanak 1882. god.*, Sarajevo, 1958.
20. Kapidžić, Hamdija, *Položaj BiH za vrijeme austrougarske uprave (državno-pravni odnosi)*, *Istorijske pretpostavke Republike BiH*, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1968.
21. Kapidžić, Hamdija, *Pripremanje ustavnog perioda u BiH (1908-1910.)*, u knjizi *BiH u vrijeme Austro-Ugarske vladavine*, Sarajevo 1968.
22. Kapidžić, Hamdija, *Diskusije o državno-pravnom položaju BiH za vrijeme Austro-Ugarske vladavine*, *Glasnik Arhiva BiH*, 4-5, 1965.
23. Kapidžić, Hamdija, *Pokušaj ujedinjenja BiH sa Srbijom u novembru 1918.*, *BiH u vrijeme Austro-Ugarske uprave, članci i rasprave*, Sarajevo 1968.
24. Noel, Malcolm, *Povijest Bosne, kratki pregled*, Zagreb – Sarajevo, 1995.
25. Sirotković, Hodimir - Dr. Margetić, Lujo, *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Zagreb, 1988.
26. Sladović, Eugen, *Upravna nauka i upravno pravo BiH*, Sarajevo, 1916.
27. Sućeska, Avdo, *Istorija države i prava naroda SFRJ*, Sarajevo, 1971.
28. Šehić, Nusret, *Autonomni pokret muslimana za vrijeme Austro-Ugarske uprave za BiH*, Sarajevo 1980.
29. Zovko, Ljubomir, *Bosna i Hercegovina 1918 – 1943*, Mostar, 1990.
30. Zovko, Ljubomir, *Studije iz pravne povijesti Bosne i Hercegovine 1878 -1941*, Mostar, 2007.

Dr. sc. Amra Mahmutagić, associate professor
Faculty of Law, Dzemal Bijedic University in Mostar

ATTITUDE OF THE AUSTROHUNGARIAN ADMINISTRATION TOWARDS THE RELIGIOUS AND NATIONAL ISSUE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: In Bosnia and Herzegovina, very often, throughout history, in certain socio-political circumstances, the issue of relations between the state on the one hand, and the church and religious communities on the other has been reopened or aggravated. Of course, this issue depended on the concept of national policy. The paper emphasizes the fact that the Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina did not have such a concept, that is, its concept actually consisted of trying to maintain internal balance in conditions of pronounced social and confessional contradictions within the population of Bosnia and Herzegovina. With persistent attempts in certain national circles towards a tripartite arrangement of the Monarchy, towards the creation of a political counterweight to the ruling Germans and Hungarians, the Austro-Hungarian authorities were not allowed to allow disruption in favor of any of the three religious-ethnic groups in Bosnia and Herzegovina. From religious-educational movements, civic political parties began to form, which were mostly according to the political ideology itself, they mostly corresponded to the type of people's organizations from the countries under colonial rule. Kallay's policy was aimed at developing the same common sense of Bosnian nationality among the local population, based on the Monarchy. A policy of strict national parity was pursued, and the population was sought to isolate itself from national movements in the surrounding South Slavic countries. Only at the beginning of the twentieth century, the Austro-Hungarian authorities put an end to the issues of religious and educational autonomy and gradually accepted national-political movements.

Keywords: national parity policy, internal balance, confessional opposites, religious-ethnic groups, national movements, nationality